

Kun Béla zserbói

Nincs hatásosabb pamflet a Tanácsköztársaságról, mint Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című, 1926-ban írt regényének néhány bevezető sora. A szöveg a túlzó, szürreális motívumokkal válik a magyar társadalom jelentős része által átélt trauma reális lenyomatává. Az úgynevezett tényállításokból egyetlen elem igaz: Kun Béla elmenekült. A kitalált, a Duna-parti Hungária szálló – a szovjet-ház – közeléből felszálló, maga vezette repülő, amely húsz méter magasságban köröz a Vérmező fölött, arra jó, hogy a polgárok lássák a visszataszító, a szöveg szerint mindig sápadt, borotvátlan arcot, a kaján vigyort, a csúfondáros integetést. A rablott ékszereket még így is aligha lehetne felfedezni, de a hitelesség érdekében egy darab véletlenül lepottyant. Azt azonban, hogy a népbiztos zserbóval tömte tele a zsebeit, még ilyen gyengén sem horgonyozza a hihetőséghez a leírás, elég annyi a végére: „Legalább a Krisztinavárosban ezt beszéltek.” Ez a néhány sor – Hayden White-nak, a történeti emlékezés egyik legismertebb teoretikusának kifejezését használva – maga a narratív szubsztancia, az elbeszélés szervező elve, amely legfeljebb utal a múltbeli közvetlen valóságra, ezzel szemben annak képét, interpretációját mutatja fel.

Csunderlik Péter a Horthy-korszak Tanácsköztársaság-képével foglalkozva új könyvében, ahogy a *Bevezető*-ben írja, munkája első állomásaként az 1919–1929 közötti időszak pamf-

let- és visszaemlékezés-irodalmát dolgozta fel. Így kitér ugyan számos szépirodalmi reflexióra, említi egyebek közt az *Édes Annát* is, de mint a vizsgált műfajokon kívülivel, nem foglalkozik a regény kezdő mondataival. A kijelölt keret azt is jelenti, hogy nemcsak a fikciós műveket és a lírai alkotásokat, de a sajtót, az esszé- és tudományos irodalmat, valamint a hivatalosnak nevezhető narratívákat sem elemzi érdemben, értve az utóbbin egyebek közt az állami, az egyházi vezetők megnyilvánulásait vagy az iskolai tananyagokat.

Érdemes kiemelni Csunderlik munkájának igen találó borítóját, amelyet szinte kitölt a proletárt megjelenítő híressé és hírhedtté vált vörös, kalapácsos emberből, Bíró Mihály alkotásából Dányádi Sára által formált patás ördög, amely híven tükrözi az elemzett művek nagyobb részének szemléletét.

A rendkívül részletes és alapos elemzés a forrásbázis ismertetésénél egy táblázatban mintegy száznolcvan pamflet és visszaemlékezés publikálásának évét tünteti fel az 1919 és 1929 közötti évtizedből, de impozáns a bibliográfiában felsorolt hatvan, ténylegesen tárgyalt mű listája is.

Egy konkrét esemény emlékezetével és annak tárgyával foglalkozik, és a mű lényeges módszertani kérdésként veti fel: feladata-e a szerzőnek a néha szélsőségesen torz, máskor mérsékeltebben elfogult interpretációkat, a sokszor nyilvánvalóan valamilyen célt szolgáló hazugságokat

úgymond leleplezni, szembesíteni a tényekkel? Csunderlik a kommünről kialakított képet és nem a Tanácsköztársaság történetét vizsgálja, tudja, hogy ehhez nem feltétlen szükséges foglalkoznia az úgynevezett történelmi tényekkel. A bemutatott művek elemzéséből, értelmezéséből kitűnik, hogy jól ismeri az emlékezetkultúrával foglalkozó irodalmat, így tudja azt is, hogy torzítások „helyretételével” óvatosan indokolt eljárni, hiszen könnyen belecúsúszhat abba, hogy az elemzett pamfletok és visszaemlékezések történeleminterpretációját egy másikkal, a sajátjával szembesítve vitairattá válik az elemzés. Eljárása ebben a tekintetben változatos. Az első, hozzávetőlegesen 150 oldalon „csak” a műveket elemzi, itt gyakorlatilag nincs szembesítés, az olvasó, amikor megismeri a különféle interpretációkat, saját ismereteire hagyatkozva veheti össze a narratívákat a tényekkel. A mű bő második felében, a tematikus fejezetek nagyobb részében azonban a szerző mégiscsak indokoltan látja, hogy hol részletesebben, hol rövidebben kilépjen az interpretációk értelmezésének szigorú keretéből, történelmi ismereteket közöljön, közvetve, olykor közvetlenül is vitatkozzon az elemzett művekkel.

A könyv elsőként, mintegy száz oldalon, ismerteti és tipizálja a felhasznált forrásokat. Ez utóbbi szempontrendszerre kevert, van, ahol a szemléletet tekinti meghatározónak a besorolásban, máskor mást, például a műfajt vagy a szerző foglalkozását. Így megkülönbözteti például a szenzációs leleplezéseket és bűnügyi krónikákat, a Tanácsköztársaság résztvevőit, a polgári pártok, az ellenforradalmi szervezkedések képviselőit, írók elbeszélését, katonatisztek

visszaemlékezéseit és a hadtörténelmi munkákat, az antiszemita és filozemita kiadványokat. Ugyanakkor a könyv végén, az elemzésből leszűrhető általánosabb következtetéseket tárgyaló *Összegzésben* két alapvető típusba sorolja a vizsgált írásokat, egyrészt az aktuálpolitikai célokat szolgálók, másrészt a szerzők saját jelentőségét és harcukat eltúlzók.

A további fejezetek, egy kivételével, a proletárdiktatúra története alapján kijelölt, összesen nyolc egységre bontva taglalják a feldolgozott írások mondanivalóját. Az egy, a többitől eltérő megközelítést alkalmazó fejezet egyrészt a Tanácsköztársaság történelmi előképeiről írottakat mutatja be, másrészt a felvonultatott, stratégiaiainak nevezett metaforákat veszi számba. Az említett nyolc fejezet közül egy-egy tárgyalja a Tanácsköztársaság létrejöttéről, az első napokról, a vezetésről, általában a 133 nap politikájáról, a terrorról, az ellenforradalmi mozgalmak hőstörténeteiről, a Vörös Hadseregről, végül a bukásról szóló interpretációkat. Ez utóbbiról érdemes megjegyezni, amiről a könyv nem tesz említést, hogy a kommunista emlékezetpolitika, így az 1945 utáni történelemoktatás és propaganda fontos tételként hangsúlyozta: a Tanácsköztársaság nem elbukott, hanem leverték.

A proletárdiktatúra hatalomra kerüléséről és a bukásról szóló részek belső tagolását Csunderlik a vizsgált művek szemlélete alapján differenciálja. Így az előbbi alfejezeteiként elválik a kiegyezés utáni liberális politika hibáztatására visszanyúló, a Károlyi Mihályt felelőssé tevő, a szociáldemokraták felelőségét döntőnek tekintő, a Tisza-rendszerben, illetve a világháborús vereség-

ben magyarázatot találó, valamint a Kun Béla gátlástalan politikáját és a sikeres kommunista propagandát okoló művek tárgyalása. A bukás magyarázatáról szóló fejezet tagolása: művek, amelyek szerint a kommunizmus ellentétes az isteni, a természeti, valamint a gazdasági renddel; amelyek szerint a proletárdiktatúra életképtelen volt az ellenséges (kapitalista, antant) környezetben; amelyek szerint a kommunizmus ellentétes a magyar nemzetkarakterrel; amelyek szerint a vidék ellenállása, a főváros és a vidék ellentéte játszott döntő szerepet a bukásban; valamint amelyek szerint az ellenforradalom szerepe volt meghatározó. E két fejezettel szemben a további hat nem az elemzett művek – mondjuk így – ideológiája, hanem a bennük érintett témák szerint csoportosítja a mondanivalót. Alfejezet szól egyebek között a Kun Béla-legendákról, a népbiztosok családtagjairól, a szociálpolitikáról, az egyházpolitikáról, Cserny Józsefről, a bécsi követség kirablásáról stb., így „kilóg” némileg a sorból az a rész, ahol a szerzők nézete alapján a proletárdiktatúrát mint zsidó diktatúrát prezentáló megközelítésekről esik szó – a Tanácsköztársaság vezetéséről szóló fejezetben.

A fentebb írtak nem pusztán a könyv tartalmának jelzését szolgálják, hanem annak érzékeltetését is, hogy ez a tárgyalási mód szükségszerűen jár együtt két következménnyel. Az egyik, hogy nemcsak az első, a forrásokat bemutató, tipizáló szakaszban közöltek elemei térnek vissza a tematikus fejezetekben, de az utóbbiakban is sok a párhuzamosság, hiszen ugyanannak a hatvan műnek a különböző szempontból kiemelt

részleteiről esik szó. A másik, hogy a feldolgozott visszaemlékezések és pamfletek fajsúlyában és kulturális hatásában mutatkozó jelentős különbségek elkallódnak, hiszen – hogy szélsőségeket említsek – kis túlzással ugyanannyi szó esik Tormay Cécile *Bujdosó könyvéről*, mint Vest Fedor 15 oldalas írásáról. Nyilvánvaló, ha Csunderlik a kínálkozó alternatív megközelítést választja, tehát nem a proletárdiktatúra témái szerint tagolja a vizsgált műveket, hanem a szerzők szemlélete szerint, de ragaszkodik a hasonló részletességhez, akkor sem kerülhetők el ezek a problémák. Mindezt azért is érdemes említeni, mert ha ez a könyv az első állomás, a folytatásban a szerző nyilván a többi forrástípust, a sajtót, a szépirodalmat, a politikai kommunikációt és a Horthy-korszak további éveit vizsgálja, így felmerül: ott újra, hasonló technikával, részletességgel tárgyalja témáját? Az olvasónak nem feladata „jó” megoldást keresni vagy mérlegelni. A kritikai megjegyzések indokoltsága nyilván más egy monográfiánál és más a közbeeső munkafázis termékénél. A könyv kimondottan érdekes. Ugyanakkor az említettek miatt, valamint a kilátásba helyezett folytatás ismeretében, leginkább a Horthy-korszak emlékezetkultúráját, Tanácsköztársaság képét átfogóan elemző majdani munka előtanulmányának, műhelymunkájának tetszik.

Mindenesetre e mű külső jegyei, struktúrája alapján önálló monográfiának tekinthető. Ennek felel meg, hogy a végén olvasható *Összegzés* egy külön alfejezetben tárgyalja az elemzett művekből kibontható kulturális traumaként vizsgált proletárdiktatúra-képet – Jeffrey C. Alexander

elmélete alapján. A summázat, amikor Csunderlik azt mondja, a művek a közösségi identitás megteremtését szolgálták, az olvasó számára nem következik evidensen a részletes elemzésekből. Ugyanakkor aligha kétséges, hogy fontos volt a fenyegető „másik” felmutatása. Talán itt megemlíthető lett volna, hogy a szerzők egy része a bukott kommün felidézése közben az akkor már és még életképesnek látott szovjet létét is szem előtt tartotta. Az nyilvánvaló, nem egyszerűen ábrázolni kívánták a Tanácsköztársaságot, hanem az 1918-as forradalommal együtt a Horthy-rendszert legitimáló, negatív alapító mítoszként működtették. A szerző kiemeli, hogy az elemzett írások a legkülönbélebb módon mesélik el a történetet, amihez érdemes hozzátenni, a sokszor egymást kizáró interpretációk totalitárius rendszerek emlékezetpolitikáját megalapo-

zó művekben nem fordulhatnak elő. Ugyanakkor a bizonyos tekintetben közvetve egymással is vitázó írások – egyetlen kivétellel – egységesek abban, hogy tagadják az 1918–1919-es forradalmakkal hatalomra kerülők bármilyen politikai teljesítményét. Igaz, amit a könyv utolsó bekezdésében ír: „A tradicionális magyar elit és értelmiség számára valóban meg-rázó lehetett, [...] hogy nem csak ők léteznek” – lehetséges vezető rétegeként. De azért az sem mellőzhető a trauma okaként – teszem hozzá –, hogy az említett társadalmi csoportok vagyoni, egzisztenciájuk, sőt szabadságuk, életük elvesztésének lehetőségét is átélték.

Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Budapest, 2019, Napvilág Kiadó. 366 oldal, 3900 forint.

rol-rol

Almási Miklós

Az anti-Spenót

Ilyen irodalomtörténetet még életemben nem olvastam. Háý végig-megy az óriásokon Bornemisza Pétertől Petri Györgyig (és tovább) – és mindenütt az embert keresi a Nagy Művek mögött, illetve a művekkel együtt. A vaskos kötet alcíme: „kötelező magyar irodalom”, kiegészítve egy könnyítő – apró betűs – magyarázattal: „újraélesztő könyv”. Ez utóbbi kulcs az egészhez, mert tényleg újraélednek a kötelező irodalmak unalmába fagyott művek és emberek. Mert az író is ember, akkor

is, ha zseni. És olykor bűnös állat, ha úgy adódik, s amiről a Spenótban¹ nem találsz sokat. Itt: *szubjektív* irodalomtörténetet kapsz, túlzásokkal, ócsárlásokkal és mennybemenettel, ahogy egy közolvasó érezheti. És a szubjektív áttekintés révén olykor tévítéletekkel is.

Ahogy mondja, „nem akartam más írókat szobornak látni, nem akar-

¹ A köznyelv Spenótnak beczi a hatkötetes magyar irodalomtörténetet, tenném hozzá lábjegyzetként – A. M.

tam szobrok közt élni. Azt akartam, hogy legyenek újra érinthetők, közvetlenek és megszólíthatók... hogy embernek látszódjanak, nagyszerűeknek és esendőeknek.” Megtörni igyekszik a „nagybetűs Írók” mítoszát, és végignyomozza, milyenek is valójában, ha lehántjuk róluk a babérkoszorút, netán a váteszpalást rongyait. És a harmincvalahány író bemutatása engedi, hogy olvasóként ugráljak a fejezetek között, ne kövessem a kronológiát, nem vagyok már iskolás, hogy betartsam a köt. irod. előírásait.

Mondom, ilyen deheroizáló történetet még nem olvastam. Mindjárt neki is estem, hogy hozzáférjek kedvenceim „emberközeli” portréjához. Nem volt mindig kellemes. Kezdttem egy középkategóriás íróval a századfordulóról: Bródy Sándorral. Rettog a nyomortól, amiből alig bírta kivekedni magát, de felfedezte, amit a századforduló magyarkodó, múltba révedező irodalma nem akart látni, az új társadalmi valóságot. Ami a kiegyezés után berobbant, és amit a hivatalos irodalom félresöpört: a kapitalizmus új „termékeit” a cselédlányt, a prolit, a kocsmák alját, a kisajtott kisembert. Felfedezte ezt az új szociológiai felállást, sőt, beállt az akkor alakuló sajtómunkások sorába, a beinduló napilapok éjszakai siktájába. Tárca, novella, kritika, publicisztika ömlött belőle, meg néhány darab (*A tanítónő*, *A dada*, több nem élte túl a korát...). De ezek az írások meg a társadalmi mélységélesség bevezetése az irodalomba sikeressé tette. Mert felfedezett valamit, amit addig senki se látott, és most döbbenet taptoltak neki. Például azt, hogy Magyarhonban „kizárólag hazugság, csalás és bűn

árán lehetnek valamivé”. Hihetetlen tempóban dolgozott, aminek az ára, most jön Háy deheroizáló gesztusa, a felszínesség. Lóverseny, pia, csajozás vitte el tán a türelmét: a siker volt az istene, a művei kikalapálásával nem törődött. (Hagyta például, hogy a darabjaiba színigazgató, rendező, sőt színész is beleírjon, húzzon, csak a siker jöjjön.) Alakjai a művek indulásakor pompás újdonságokkal csillogtak, de ahogy megy előre a mű, kiderül, hogy a figurái belül üresek, Bródy nem tudja (nem akarja) kifejezni jellemüket, a konfliktus mélyére sem akar benézni, marad számára a sikeres felszín.

De Háy kritikai szigora mellett ott az elismerés is: Bródy után már nem lehetett megkerülni az általa így ügy kezelt témákat, a feudális Magyarország szétolvadását, a dzsentrikritikát, a nyomor szemet szűrő, városi posványát. Nem lehetett, de a Bródy-copyright mégis eltűnt, mert alapanyag lett. „Mindazt, amit beletett az irodalomba, felélte az irodalom. Tápanyag lett. Két utat is kijelölt, a felelős, művészi értékek mellé álló irodalomét és a lektúrét, a polgári színjátékét. Már életében legendás alakja ott áll Móricz Zsigmond mögött és Ady mögött és Lengyel Menyhért mögött és Molnár Ferenc mögött, de nem látszik.” Pontos, bár szomorú embléma.

Mikszáth Kálmán. A beszámoló leragad az anekdotázó írónál, kellemes portré, Háy olykor felszínes emberábrázolást lát írásaiban (kivéve a *Nosztly fiút*), jó nekem így is, tök igaz, amit mond, de bennem ott él baráti köröm vissza-visszatérő mondása, miszerint ma is egy mikszáthi országban élünk. Ennek lenyomatát itt hiába keresem, hol van itt

a mikszáthi közbeszéd, politikum, paktumkötések sunyisága, félhazugsága, ami a *Tót atyafiak*ban, de még inkább az *Új Zrínyiász* szerzőjében majd mindig ott bujkál, igaz, de Háy szerint az író csak legyint, és inkább a jó lapjárásra figyel. Látszólag.

Aztán lapoztam, mert ezt is kínálja a könyv, így aztán belemásztam az Ady-elemzésbe. Faltam az életút árnyékos tereit, kalandjait, mert gyerekkorom óta be voltam oltva Ady-mániával. (Nagyapám gyerekkori születésnapomra egy Ady-kötetet ajándékozott, és ezzel megkezdődött a máig tartó szerelem.) Itt találkoztam a vérbajos költővel. Aki még nem volt „költő”, de igen korán kezdett inni, bordélyba járni, dáridózni, s aztán egyszer csak jött a fordulat (*Új versek*, 1906), amitől Ady lett, tán a nemzet legnagyobbja. A nagy versek elemzése ugyan elmarad – nem ide való –, életének pokla filmszerűen bomlik ki. Kiállhatatlan egy fráter lehetett, Én-kultusza elviselhetetlen volt, a körötte lévők, híveit, támogatóit, táborát lerúgta magáról. Nemcsak a „nem leszek a szürkék hegedőse” gesztussal, az ún. „dukduk afférban” tarvágással minden hívét vérig sérti. (Még a türelmes Hatvány Lajossal is összeveszett.) Mert csak ő lehet vátesz a honban – sugallja a portré a könyvben.

Háy kíméletlenül végigmegy a költő élete rémségein, melyekről ezt-azt tudhattam, de így egyben drámai volt az olvasottak hatása. Mert egyfelől ott voltak fejemben a vers-csodáék, másfelől meg a piás, kurvázós kalandorozat. A betegség elhatalmasodása, amiben Csinszka volt a dadus, ápolónő, elszenvedve a költő gorombaságait (állítólag hét üveg bor volt már a napi adagja). De ez a

végző fázis költészetét is szétrágta, legalábbis Háy szerint: a késői líra messze elmarad Ady nagy korszakának csodás verseitől. Nem biztos, hogy megáll ez az ítélet, ha ebbe a korba számítjuk *Az eltévedt lovast*, a *Hunn, új legendát* – hát van itt mit csodálni. (És megfejteni: itt bomlik ki lírájának bujkáló-rejtvényszerű lüktetése.) Élet és mű még nem ütközött így össze bennem, lévén a „műcentrikus” esztétikai látásmód foglya, itt meg a Nagy Mű és a rémes ember játszik egymásba.

A sorozatból még két óriást említek. Az egyik Móricz Zsigmond (*A műparaszt* c. fejezetben, ahol már a cím is felér egy lórúgással...). Sokáig időz a gyerek- és ifjúkor kínlódása-inál, mert az emberre kíváncsi. Így aztán jön a nagytermészetű férfi kínlódása felesége (Janka, Holics Eugénia) mellett. Aki a kínzás mellett egyben kritikusa, ezért Móricz sokáig felnéz rá. Közben szeméremsértési per is akad (felmentik), szerelem (színésznő), egyik sem kielégítő. Sok minden okra gyanakszom, de nem az én szakmám, ez az irodört. És végül Csibe, azaz Litkei Erzsébet. Itt Háy megereszt egy fantáziafilmet: hogyan is találkoztak a hídon, ahol a Litkei lány öngyilkosságra készült, Háy ugyanis legalább öt variánsát képzelel el az életmentő jelenetnek, egészen a legpóriasabb lerohanásig. Majd egy írói csavarral él: hogy ti. az egész nem igaz, Móricz már két éve ismerte a lányt, sőt a gyereket is ő csinálta neki. Nem folytatom. Mert a *Hét krajcár* és a *Sárarany* sikerének vizsgálatán kívül csak a háttérben tűnnek fel a nagy írások (pl. a *Rokonok*). De hát ez egy ilyen történet-írás, Háy az emberre kíváncsi, aki meg esendő. Ami ma már (a *Naplók*

megjelenése után) nagyon is ki van terítve a nagyjéremű asztalára.

A másik óriás, akire rálapoztam, József Attila. A mű itt is háttér, díszlet, a csoda-versek ugyancsak. Itt is az a helyzet, hogy mára már az élet minden aprósága dokumentálva van, visszaemlékezések garmadája, levelek, és a *Szabad ötletek jegyzéke* címet viselő pszichoanalitikus napló, vagy mi, ami Gyömrői Edit kísérleteinek lenyomata, bár nem kérte senki. (Sokáig folyt a vita, hogy publikus lehessen ez a szöveg-pokol, ami nem bálványdöntés, hanem az intimszféra felrobbantása. Ma már könyv alakban olvasható, én először Jordán Tamás fejhallgatós felolvasásában, a Radnóti színpadon találkoztam vele, betege voltam sokáig.) Az a bajom, hogy Háy az életet és a verscsodák csúcsait nagyrészt ez utóbbiból igyekszik levezetni, bár voltaképp a költő életszenvedését mutatja be. De az *Óda*, a *Külvárosi éj* stb. csak díszlet e kálváriához, aminek a vége Balatonszárszó. Döbbenetes az összefércelt életfilm, mégis bántja a szívemet, nem férkőzik hozzá a lelkem, a szöveg hideg marad, pedig Háy épp az ellenkezőjét szeretné.

Aztán itt van persze Szabó Lőrinc (a *Vádirat* című fejezet), kemény beolvasás. Nem is a háború alatti versek meg a jobbra húzás ütött szíven, hanem egy korábban suttogva továbbadott pletyka leirata. Miszerint a Babits-rajongó Lőrinc egyszerűen átpasszolja menyasszonyát, Tanner Ilonkát mesterének. Mint egy biciklit, unott ajándékként. Háy nem veszi készpénznek a pletykát („ki tudja, hogy igaz-e?”), de beidézi az epizódot, amitől elmegy a kedvem. Mert hozzáfűzi: „A magyar iroda-

lomban, ami egy férfiközpontú irodalom, hogy nőket adtak-vettek, az természetes volt.”

Nagyot ugrom: Petrire lapozok, a könyv vége felé. Érdekes, hogy Háy számára Petri önpusztító élete nem téma, a legendát írja körül, az örök lázadót, a kívülállót, a beszélt nyelvet irodalmivá emelő igazi költő mítoszát. De Háy – szemben a korábbi „kötelező olvasmány” szereplőinek vastkos kritikáival – itt a költő mellé áll. Úgy értem, nem mutatja be – ahogy tette a korábbiakban, esendőségének, „bűneinek” albumát. Látja, mert személyesen érinti ez a sors: érzem a sorokon, fáj neki, hogy a legenda odaveszőben van. „A 2000-es évekre avítt magatartássá válik a lázadás, az újabb korosztályok beilleszkedni akarnak, komfortosodni a polgári társadalomban... Petri divatvesztett lett, mert divatos volt. Egy irodalmi lapban egy kritikus megírta, hogy talán nem is volt olyan jelentős alkotó, mint hittük korábban.” Fájdalmas sorok, és vallomás-szerűsége nagyon megdobja ennek a lázadó „irodalomtörténetnek” a súlyát. Mert őszinte és egy generáció fájdalma érződik benne. Petriről szólva itt csak egy mondat erejéig szerepel a pia mint ihletfokozó szer, a róla szóló elemzés verseket idéz (az *Apokrifet*, a felejthetetlen például), de sehol se önpusztító életmódjának részleteit.

Örkényre ugrom, tán mert épp kijöttem a körútra a róla elnevezett könyvesboltból. Felfedezés: nem tudtam, hogy tőle származik az '56-ból való, ezernyi alakban idézett mondas: „hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon (mármint a rádió.)” Háy nagy kérdése: miért nem sikerült

Örkénynek a nagyregény? Az, amit annyira akart. Saját bevallása szerint az egypercesek meg a darabok csak melléktermékei a reggel-dél-előtt főmunkaidőben formálódó regénynek. Annak, ami nem született meg. (*Tatárfutás* lett volna a címe...) Az írás ír, nem az író, illetve az írás vezeti az író, aki engedelmesen követi; ha lázadozva tagadja meg a vezető kezét, akkor a szöveg bosszút áll, ill. bukik... Örkény esetében „az írás”: a *Macskajátékot* akarta írni, ezt a halhatatlan remekművet, meg a *Tótékat*, a világsikert. És persze az egyperceseket, amiről Háý így ír: Örkény „nem gondolta volna, hogy ezek a novellák az SMS-generáció számára tulajdonképpen még így is regények”. Tenném hozzá: hogy számukra is élvezetes csemegék.

Itt is Háý vallomásába ütközöm: „Ha irodalmat tanítanék, minden korosztálynál elővenném, mert minden korosztályhoz megtalálható a megfelelő darab, s ezek olyan szövegek, amely után az embernek van kedve más kortárs vagy korban hozánk közel álló íróhoz nyúlni.” Meg azt is mondja, hogy az egypercesek mutatják meg pórén, hogyan kell írni, címet adni, mi legyen az első mondat, hol legyen a poén (zárt vagy nyitott), mindezt hihetetlen spórolósan, ám ezért taníthatóan.

„Örkény egész élete egy nagy anekdota, bár íróként irtózott az anekdotáktól. Az ő történetei mindig elemelkednek a szellemességtől, s a szöveget egy mélyebb értelmezési tartományba viszik, nem riadva meg a paraboláktól, logikai játékoktól sem.” Majd így folytatja: „Az ő életművén nem tapogatható le az életrajz, holott mégis kiépült az anekdota a legkülönbélebb szála-

kon: a hatalomhoz való viszonya, az íróársakkal való barátságtörténetei...” Ez az elemelés abszurdisztán közvetlen kínálatától, illetve a poén felemelése valami kvázi metafizikai emelkedettségbe, ez az, amit máig csodálunk írásaiban. Lehet, hogy ez akadályozta a regényírást? El tudom képzelni. Ez az elemelés a legnagyobb írói teljesítmény, hiszen az egyperces olyan, mintha valami semleges közlemény lenne, aztán kiderül, hogy tréfa rejlik benne, végül meg hogy véres valóság, de mégsem az, több annál. Háý pontosan írja le a műfaj titkát. És itt már nem szerepel az emberi gyarlóság kibontása, szerethető ember volt, mondja Háý, a pia korábban volt (századforduló, húszas évek), a kocsz később (tán még napjainkban is). Szobordöntésre nincs szükség.

Háý tud ám szatírát is írni: irodalomtörténetében kakukktójásként Zala György is szerepel, aki ugye nem író, nemzeti nagylétünk romantikus, neobarokk rémségeivel szórta tele az országot. Maró a gúny, de legalább itt egy fogódzó, miért is hajlik oly könnyen a századforduló magyar képzőművészete a neobarokk felé. Ismerjük, de gondolkodni kell, ha fel akarunk idézni egy fontos művét. (Hősök tere arkangyala – tán beugrik.) És belőle a kor hivatalos művészet- és irodalomképét lehet rekonstruálni.

Mert illusztrációként szerepel ahhoz az újra meg újra beugró visszahúzó tömbhöz, ami az irodalom önmegújítását sokszor befékezte. A nyugatosokat, Adyt, de József Attilát is ez a magyarkodó, múltba révedt, álmodozó, ám agresszív slepp akarta leállítani, a vele való küzdelem az újat akarók energiáját majd felzabálta.

Zala kakukktojás az irodalomtörténeti könyvből, de Háy okosan mást is beidéz a közbeszéd-líra-irodalom szövetének bemutatásába: a dalszövegíró Víg Mihályt és egyáltalán a popzene majd mindent felforgató forradalmát a hatvanas évek végétől szinte napjainkig. Igaz, jobb szerettem volna, ha Bródy János szerepel szövet-alkakítóként, de így is fontos Háy kitérője az irodalmi fejlődés menetének felfestésében. Mert Illésék, Sztevanovity Dusan vagy (botránkozz meg) Nagy Feró igenis betörték az irodalmi nyelv alakításába, észrevétlenül, ám a kor változásait követve generációk használták (használják) szövegmorzsáikat.

Csak mintákat vettem a kötet teljességéből, ugráltam, a nagyok jeleseit is kihagytam az említésből, olvasd el, mondanám önfelmentésként. Megérné. Fogsz vitázni, csodálkozni, asztalt verve szentségelni – de hát ez egy *szubjektív* irodalomtörténet. Spenót helyett wasabi... Háy szórakoztat is, nemcsak töriből felel, poénkodik is, de jó lenne, ha olvasnál „eredeti” Mikszáthot, meg olykor néhány Ady-verset. Komment nélkül, úgy, ahogy írva volt.

Háy János: Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom. Budapest, 2019, Európa Kiadó. 711 oldal, 7499 forint.

Kőríz Imre

238

„Milyen lassan halok meg”

„Habent sua fata libelli”, vagyis hogy végzetük van a könyveknek – szokták idézni Terentianus Maurust, holmi írásműveket sújtó balsorsra, elkallódásra, betiltásokra, bezúzásra utalva, és ezzel teljesen félremagyarázva az antik grammatikus szavait. A mondat, vagyis a verssor (mert hexameterről van szó) így kezdődik: „Pro captu lectoris...”, ami azt jelenti, hogy a könyvek sorsát az olvasói befogadás határozza meg.

De néha tényleg a végzet is közbeszól.

A Helikon Kiadó 2006-ban látott hozzá *A teljes napló* megjelentetéséhez, amely a tizennyolcadik kötettel, tizenkét év után, tavaly fejeződött be. A munkát a kéziratok hazaérkezése

tette lehetővé, amelyre 1997-ben került sor, rendkívül bizarr közjáték után. Márai kéziratosságot hazahozatalát Szigeti Jenő irodalomtörténész kezdeményezte, az őrzésüket és feldolgozásukat pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum vállalta. Mint Szigeti, akivel egy időben kollégák voltunk, elmesélte, a múzeum nemzetközi sajtótájékoztatót is szervezett a nagy alkalom örömeire – csak hogy a küldemény elakadt a vámon. A repülőtér akkori vámparancsnoknője ugyanis, bámulatos irodalmi érzékről téve ezzel tanúbizonytságot, felismerte a hagyaték anyagi értékét, és ennek megfelelően magas vámtételt szabott ki rá. Szigetiék ebben az abszurd helyzetben az azóta a NAV-ba

olvasztott Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnokát is elérték, de a néhai Arnold Mihály nem akarta a szolgálati utat megkerülni és átnyúltni beosztottja feje fölött: nem tudta vagy ilyen úton nem kívánta mérsékelni a kirótt összeget. A százazrekre rúgó vámra viszont hírtelenében senkinek nem volt pénze, a múzeumnak sem. A patthelyzetet Arnold rendkívül kreatív ötlete, a küldemény besorolásának megváltoztatása oldotta fel. Így történt, hogy néhány forint lerovása után a magyar irodalom és a vele szövetséges vámosok örök dicsőségére a Márai-hagyaték végül mégis átléphette a határt, mint papírhulladék.

A szövegek kiadásának története nem kevésbé szövevényes, mint a hazaérkezésük. *Naplóinak* első kötetét (1943–1944) Márai rögtön a jegyzetek megírása után, 1945-ben kiadta. A könyv kézírata elkallódott, a későbbi kiadások tehát ezen a Révai Kiadónál jelent meg kötetben alapulnak. A későbbi tapasztalatok, például az 1956-os naplók anyagának ismeretében feltehető, hogy Márai már ebben a háborús naplóban sem adta ki minden jegyzetét, ahogy az is lehetséges, hogy egyes bejegyzéseket később írt és sorolt be a megfelelő helyre. Az író életében megjelent naplókiadások közül mindenestre ez a nem is egészen két év jegyzeteit közreadó kötet a legteljesebb: az 1957-ig, majd 1967-ig, 1975-ig és végül 1983-ig írt jegyzetektől az író életében csak válogatások jelentek meg. Ezeknek a köteteknek a terjedelme mégis szinte ugyanakkora (sőt, a legutóbbié lényegesen csekélyebb), mint az elsőé, pedig kivétel nélkül sokkal nagyobb időtartamot ölelnek fel. Ezek persze már mind azután jelentek meg, hogy

az író 1948-ban elhagyta Magyarországot: kisebb terjedelműkre a kevesebb olvasó, a kisebb piac, az emigrációs könyvkiadás szűkös lehetőségei adnak magyarázatot.

Márai köztudomásúlag két feltételhez kötötte művei hazai megjelentetését: szabad választások és a megszálló szovjet hadsereg kivonulása. Az utóbbi tulajdonképpen még be sem fejeződött, voltaképpen csak elkezdődött, amikor a Helikon és az Akadémiai Kiadó 1990-ben elindította a teljes életmű reprezentatív kiadását. Ami a naplókat illeti, az öt kötet szövege az író életében megjelent kiadásokat követte, bőszeges jegyzetekkel kiegészítve. Végül posztumusz kiadásként az 1984 és 1989 között készült feljegyzések is megjelentek, először a torontói Vörösváry Kiadónál 1997-ben, majd a hazai életműsorozatban is, 1999-ben. A Vörösváry eközben, 1992-től, *Ami a Naplóból kimaradt* címmel elkezdte kiadni azokat a feljegyzéseket is, amelyek nem szerepeltek az író életében, majd a halála után az életműsorozatban megjelent kötetekben, de ennek a hiánypótló sorozatnak 2003-ban, hat kötet után, 1955-tel bezárólag sajnos vége szakadt. Szigeti Jenő ráadásul a *Vigilia* 2001. augusztusi számában további jegyzeteket is kiadott 1948-ból, *Márai Sándor mint apa* címmel, bár a közlés bizvást viselhetette volna az „*Ami a Naplóból kimaradt*”-ból *kimaradt* címet is.

„A halottak mostanában sokat és jól írnak” – ígérem, most idézem utoljára Márai Krúdy és Kosztolányi posztumusz kötetéről írt szavait, amelyek különösképpen igazak magára Máraira is. Annál érthetősebb, hogy e köteteknek milyen szerep volt a kritikai visszhangjuk.

Márai naplói nem merülnek ki a napi ügymenet regisztrálásában, mint mondjuk Thomas Mann esetében, sőt sokszor az sem derül ki a feljegyzésekből, hogy éppen milyen évszak van. Rendkívül beszédes, hogy a naplókban egyetlen utalás sincs arra, hogy az író felesége, Lola – tőle származik a címben olvasható idézet –, legalábbis a New York-i években, nem háztartásbeli volt, hanem dolgozott. (Egy „péntek 11.6” dátumú, vagyis bizonyára 1959. november 6-án írt levelében ugyanis, amelyet a győri *Műhely* 2000-ben megjelent tematikus Márai-száma közölt, az író felesége ezt írja a nyugati parti utazásáról hazatérőben lévő férjének: „Nem dolgozom, mert cserélnem kellett valakivel, akinek holnap egy esküvőre kell menni, így holnap leszek bent.”)

Márai rendszerint benyomásokat rögzít – ezek a nápolyi években a legélénkebbek –, amelyek az idő előrehaladtával nem annyira személyes tapasztalatokhoz kötődnek, mint inkább olvasmányélményekről szólnak. Gyakran ítélik, a véleményét sokszor zárja rövidre, olykor kimondottan bántó. Érdekes, hogy a kínos érzéshez, amely az olvasót az ilyen verdiktek hatására elfogja, mennyire hasonló az, amit Kőrössi P. József *Naplóromok* című – Réz Pállal folytatott négy szemközti beszélgetések lejegyzéséből született – friss könyve olvastán érez az ember.

Igaza van Révész Sándornak (*Az antimindenes, Beszélő*, 2008. június), aki még *A teljes napló* első négy kötete olvastán írta, hogy Márai nem volt orákulum, és azzal ellentétben, amit például Kertész Imre gondolt róla, nem jellemezte halálig megőrzött „metsző tisztánlátás”.

Mint írja, „Márai úgy antiszemita, ahogy antimagyar, antinémet stb. Nagyon és ellentmondásosan. Ezek az antiságok Márai általános mizantropiájának felbontásai. Márai úgy gyűlöl minden népet külön-külön, ahogy a tömeget általában. Sok mindent átvesz a populáris sovinizmusok közhelyei közül, de maga a populáris sovinizmus, mely a saját előny elvén működik, távol áll tőle. Márai a kollektív ítélezést éppoly kegyetlenül és igazságtalanul gyakorolja saját népével (és saját felekezetével, a kereszténységgel) szemben, mint másokkal szemben. Márai sovinizmusa elitista, s célpontja a tömeg maga”. Márai „anti”-listájára a San Diegó-i években felkerülnek a feketék és a mexikói bevándorlók is – egyszerre adva példát gondolati következetességre és rugalmasságra. A naplóiban Márai maga is egy karakter (ahogy még a negyvenes években írta: „végül mind figurák leszünk valamiképpen”), mint mondjuk Karl Ove Knausgård a maga önéletírásában: ezeket a dolgokat a jó érzésű ember nyilván elutasítja, de egy autofikcionált figurának a szemére hányni őket kicsit olyan, mintha Shakespeare-nek felrónánk Falstaff iszákosságát.

Ma, amikor ez az úgynevezett autofikció a szépirodalom egyik legdivatosabb műfajává vált (bár Jonathan Franzen a *Literának* azt nyilatkozta róla, hogy „hacsak nem egy zseniális szerző műveli – leginkább egyet jelent a regény kapitulációjával az internet jelentés nélküli, énközpontú világába”), és amikor annyian olvassák érdeklődéssel mondjuk annak mikroszkopikus pontosságú leírását, hogy hogyan takarít vagy pucol zöldséget

egy norvég pasas, egyszerűen érthetetlen, hogy a kritika milyen érdektelenséggel ment el egy nagy magyar író monumentális terjedelmű naplójának megjelenése mellett.

Márai ebben az utolsó kötetben már aggastyán, és sorra veszíti el a szeretteit: a testvéreit, a felségét, majd a fogadott fiát is. Az 1984–1989 közötti évek feljegyzéseiről a legfontosabbat, úgy érzem, már majdnem húsz éve megírta Pályi András (*Cherchez la femme, Jelenkor*, 2000. május): „Ez a kötet az egyetlen olyan Márai-napló, amelynek nem egyedül maga az író a főszereplője. Hatvankét esztendő együttélés után az ismeretlenből előlép L., azaz Márai Lola, az élettárs, a feleség, az aszszony, aki korábban csak neve kezdőbetűjével tűnt fel, ha egyáltalán feltűnt, és mindig mellékalakként.”

A könyv tehát valóságos szerelmes regény, amelynek főszereplője két beteg, öreg, félig-meddig vak, nehezen mozgó, folyton eleső ember, akik nem részesülnek az egyidejű halál ajándékában. Loláról, akinek szépségét még a halálos ágyán is szenvedélyes vallomásban dicséri Márai, többet tudunk meg ennek a könyvnek néhány lapjáról, mint a korábbi tizenhét kötetből összesen (például hogy az egyik szeme zöld volt, a másik kékeszürke, vagy hogy a haláláig megvolt egy híján minden foga).

A könyv főmotívuma egy idő után Márainé betegsége, majd elvesztése lesz, a férje ápolja, az óceánba temeti, majd éjszakánként zölden futó betűsornak érzékelt forródróton beszélget vele, illetve évtizedeken át vezetett naplóit olvasgatja. A könyvnek ugyanakkor számos mellékszólama van, és ezek közül a legfontosabb az irodalomé. Márai nagyon

sokat olvas, verseket ez idő tájt a *Hét évszázad magyar versei* című négykötetes antológiából, de a kezébe kerülnek szamizdat kiadványok, Nemeskürty István irodalomtörténete, Vas István életrajzi regénye vagy Lakatos István verseskötete is. (Az első és az utolsó kivételével ezekben nem sok örömet leli.) Az itthon jobbra ismeretlen emigráns költő, Fáy Ferenc költészetét nagyon nagyra becsüli, nem is minden ok nélkül. A klasszikusokat is újra és újra előveszi, gyakran friss magyarországi kiadásban.

A napló legérdekesebb lapjai közé tartoznak a konkrét események leírásai, amikor egyszer a feleségével együtt autóstoppolni kényszerül, vagy amikor az első ATM-es készpénzfelvételéről beszél („Először életemben személyes találkozás egy valóságos robottal”), de ír Ronald Reagan csillagháborús terveiről, a Rubik-kockáról, a Discovery űrrepüléseiről, genetikáról, bérnyaságról, az ősrobbanásról és Csernobilról is („Egy orosz atomtelep »olvadni kezdett«”). A meleg párokat az étteremben már-már helyeslő érdeklődéssel, a melegfelvonulást viszont idegenkedve szemléli, általában ki nem állhatja a harsányságot, a tömeget.

Ahogy egy másik pátriárkai korú emigráns, Fenyő Miksa mondta magáról: a 20. századdal egyidős Márai ezekben az években olyan öreg, hogy azt már el kell magyarázni. Első írása még Ferenc József uralkodása idején jelent meg, amikor pedig naplójának híres utolsó mondatát feljegyzi – „Várom a behívót, nem sűrűgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje.” –, fogadott hazájának elnöke idősebb George Bush volt. Ott volt, amikor Tisza István a parlamentben

bejelentette, hogy a Monarchia elvesztette a világháborút, és amikor pizsamára vett télikabátban Károlyi Mihályt átrángatták a palotájából az Astoria szállóba, mert a budapesti helyőrség átállt a forradalom oldalára („Jó, jó, de mit szól majd ehhez a király?” – kérdezte a gróf), Párizsban személyes ismerőse volt Tristan Tzara, és fiatal íróként látta a fiatal etióp trónörökös, Hailé Szelassziét. („Az időben a szakmabeli különbség nem számít” – teszi hozzá hatvan évvel később.)

A szöveggondozás és a jegyzetelés heroikus munkáját a teljes Márai-sorozat kiadásában magára vállaló Mészáros Tibor most sem végezhette egyedül tökéletes munkát: a 12. oldalon „perimus” (elpusztulunk) helyett „petimus” (kérünk), a 63. oldalon a „karzat, röhögtető Caliban-jelenetek”-ben „karzat-röhögtető”, a 332. oldalon „elterülni” helyett „elkerülni” olvasandó (mármint: „Elkerülni, hogy a diplomás sintérek, az orvosok kezére kerüljek”). Ami a jegyzetelést illeti, a *débatteur* (70.) nem „szónok”, hanem vitatkozó, „az

aposztata” a 222. oldalon nem általában „hitehagyott, esküszegő” értelemben szerepel, hanem konkrétan a hasonló melléknévvel illetett Julianus római császárra utal, az ECU pedig (284.) nem az Európai Unió virtuális valutáját jelenti – a 16. században? –, hanem régi francia pénzek neve (écunek az érmén látható pajzsról – latinul *scutum* – nevezték el). Beethoven egyik levelével (23.) kapcsolatban szerencsés lett volna kideríteni, hogy a címzettje, az „excellenciás úr” nem más, mint Goethe, az öreg Márai tervezgetett, de el nem készült művének címével kapcsolatban pedig felvethető, hogy a „Roger” (362.) valószínűleg nem tulajdonnév, hanem az angol rádiós kommunikációs zsargonból származik, ahol abban a jelentésben használják, hogy „vettem az üzenetet”.

Márai Sándor: A teljes napló. 1982–1989. Sorozatszerkesztő: **Mészáros Tibor.** Budapest, 2018, Helikon Könyvkiadó. 449 oldal, 4999 forint.